

JEDNO I POL STOLJEĆE U BROJČANOM RAZVOJU STANOVNIŠTVA VUKOVARA I VUKOVARSKOGA KRAJA

Alica Wertheimer-Baletić

Ekonomski fakultet, Zagreb

UDK 314(497.5 Vukovar)"1857|1991"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 28. 4. 1993.

Analitičko razmatranje o brojčanom razvoju stanovništva na području Vukovara odnosno općine Vukovar, kao najistočnijeg dijela Republike Hrvatske u razdoblju 1857-1991. godine, pokazuje da su njegove odrednice bile složene, pod istodobnim većim ili manjim utjecajem pojedinih, specifičnih čimbenika u pojedinom od četiri navedena međupopisna razdoblja. Važan geografski, napose geoprometni položaj Vukovara na Dunavu, kao i prirodna bogatstva toga kraja, odredili su ulogu migracije u ukupnoj promjeni (porastu/smanjenju) broja stanovnika toga kraja. Vukovar i okolna naselja doživjela su imigraciju znatnih razmjera u pojedinim međupopisnim razdobljima, koja je imala, osobito u drugoj polovici 19. stoljeća, multinacionalni karakter. Imigracija je u razdoblju nakon prvog i drugog svjetskog rata izražena i kroz dvije agrarne kolonizacije. Valja podvući da su na brojčano kretanje stanovništva toga kraja, vezano uz njegov geoprometni položaj, znatno djelovali politički faktori (dva svjetska rata i velikosrpska ratna agresija na Hrvatsku 1991/1992. godine), pa je grad Vukovar samo u ovom stoljeću doživio četiri eksodusa svojih stanovnika, selektivno po nacionalnoj pripadnosti, od kojih je po broju najveći, ali i najbrutalniji bio progon hrvatskog i drugog nesrpskog pučanstva (Mađara, Rusina, Ukrajinaca, Slovaka, Čeha i drugih) pošto su jugoslavenska armija i četnici okupirali Vukovar.

U ovom članku autorica razmatra kretanje ukupnog broja stanovnika Vukovara i okolnih naselja u razdoblju od prvog modernog popisa stanovništva u Hrvatskoj (1857. godine) do zadnjeg (1991. godine). Analitička razrada obuhvaća četiri relevantna povijesno-politička razdoblja u sklopu cjelokupnog razdoblja 1857-1991. godine i to: /a/ razdoblje 1857-1910. godine, /b/ razdoblje 1910-1931. godine, /c/ međuratno razdoblje (1921-1931. godine), i /d/ razdoblje

nakon drugog svjetskog rata (1948-1991. godine). Pri tome autorica, usporedno s analizom brojčanog kretanja stanovništva Vukovara i vukovarskoga kraja, analizira i složene odrednice toga kretanja (demografske, ekonomske, političke, zdravstvene i druge). U okviru cjelokupnog razmatranja, pod pojmom "vukovarski kraj" ("vukovarsko područje"), obuhvaćen je teritorij i naselja u općini Vukovar prema stanju u zadnjem popisu od 1. travnja 1991. godine.

Općina Vukovar (vukovarsko područje, vukovarski kraj – u daljnjem tekstu)¹ smještena je u istočnom dijelu Hrvatske, odnosno u najistočnijem dijelu Slavonije, na tzv. vukovarskom ravnjaku. Hidrografsku mrežu toga kraja čine Dunav i Vuka, a reljef mu je pretežno nizinski, s valovitim obroncima Fruške gore. Općina obuhvaća uzak pojas duguljastog oblika uz Dunav, dužine od 60 km, uz prosječnu širinu od 10 km. Cijelom svojom dužinom prostire se uz desnu obalu Dunava, na kojem su se stoljećima srednjoeuropski kulturni utjecaji susretali s onima šireg balkanskog i mediteranskog područja.

Slika 1

Općina Vukovar u Republici Hrvatskoj

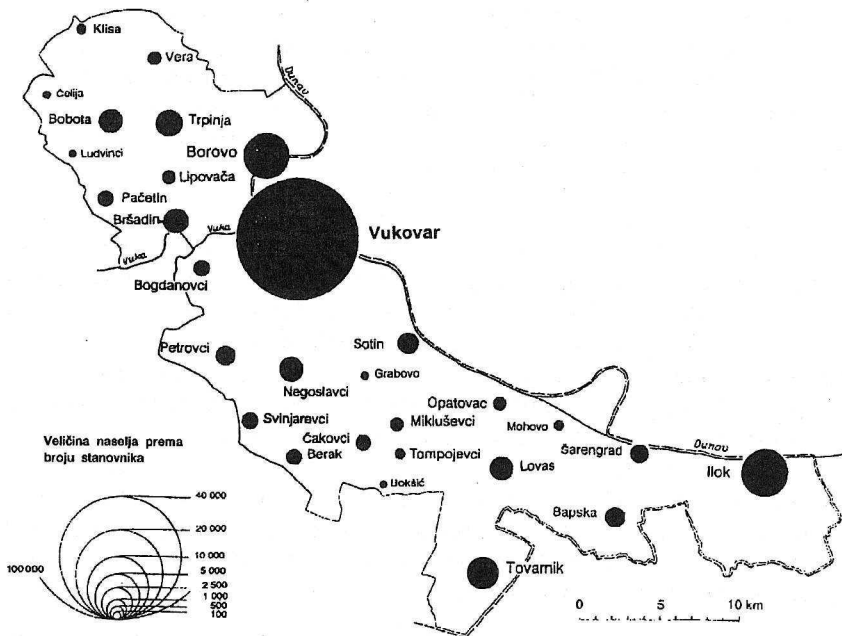

1

U ovim razmatranjima pod pojmom općina Vukovar, vukovarsko područje, vukovarski kraj, podrazumijevamo teritorij i naselja općine Vukovar prema popisu stanovništva u 1991. godini.

Slika 2

Općina Vukovar (s naseljima, 1991. godine)

U 1991. godini općina Vukovar obuhvaćala je 606 km², 29 naselja i bila relativno gusto naseljena, s prosječno 138,7 stanovnika na 1 km², što je veća gustoća u odnosu na prosječnu u *slavonsko-baranjskoj* regiji i u Hrvatskoj. Vukovarski kraj obilježava vrlo plodno tlo (pretežno černoziom koji pokriva glavninu lesne zaravni) na kojem izvrsno uspijevaju sve vrste žitarica, vinogradi i druge poljoprivredne kulture. Stoga nije čudno da je vukovarski kraj tradicionalno bio poznat kao bogato poljoprivredno područje, koje je privlačilo stanovništvo iz drugih krajeva. Grad Vukovar, središte općine, leži na obali Dunava, a užji centar grada na ušću Vuke u Dunav². Zbog svog položaja na Dunavu, Vukovar ima vrlo povoljan geografsko-prometni položaj, jer se ovaj kraj od davnina, međunarodnim dunavskim plovnom putem uključivao u najveći europski plovni put, osobito s podunavskim zemljama. Ne ulazeći ovdje u rano razdoblje razvitka

2

Vukovo (današnji Vukovar) se prvi put spominje 1009. i 1093. godine u spisima kraljeva Stjepana I. i Ladislava I. (Klaić, Nada, *Crtime o Vukovaru u srednjem vijeku*, Vukovar, 1983). Vidjeti također: Pavičić, Stjepan, *Vukovska župa (u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća)*, I. dio, JAZU, knjiga 1, Zagreb 1940.

Vukovara, valja samo spomenuti da je Vukovar bio središtem Srijemske županije (osnovane 1745. godine). To samo za sebe govori o upravnim, gospodarskim, trgovačkim i drugim funkcijama Vukovara u tom razdoblju.

Vukovar je u razdoblju nakon drugog svjetskog rata pa sve do nedavnih katastrofalnih ljudskih i materijalnih razaranja (u ljeto i jesen 1991. godine) ostao ne samo upravno i uopće institucionalno središte toga kraja nego i jedan od najvažnijih industrijskih centara u slavonsko-baranjskoj regiji i u cijeloj Hrvatskoj. Važno je pri tome naglasiti da je vukovarska riječna luka najvažnija u Hrvatskoj i jedina riječna luka na desnoj obali Dunava od Mohača do Zemuna, što Vukovaru daje iznimno važan prometni položaj.

Po gospodarskim obilježjima, ovo je područje bilo izrazito poljoprivredni kraj, s razvijenim ratarstvom, ribarstvom, vinogradarstvom i stočarstvom, osobito na najvećem vukovarskom vlastelinstvu Eltz³. Prateći gospodarski razvoj od polovice prošlog stoljeća do početka devedesetih godina našeg stoljeća, proizlazi da je razvoj industrije u vukovarskom kraju bio spor. Tek tijekom tridesetih godina ovog stoljeća otpočeo je brži razvoj industrije, da bi nakon drugog svjetskog rata dobio svoj puni zamah. On se tada oslonio na industrijska poduzeća formirana u tridesetim godinama (prvenstveno obučarska industrija "Bata", zatim manje tvornice, kao tvornica čarapa "Stolin" i pokrivača "Muller", "Kudeljara", mlinarska industrija i sl.), a tijekom pedesetih godina ovog stoljeća ovdje je otpočeo snažan industrijski razvoj, šireći se horizontalno i vertikalno. Vukovar je, tako, upravo u suvremenom razdoblju doživio svoj najveći industrijski i populacijski uspon i postao važno industrijsko središte u istočnoj Hrvatskoj.

Brojčani razvoj stanovništva Vukovara i vukovarskoga kraja bio je čvrsto povezan uz njegov ukupan gospodarski razvoj. Ali na ukupan razvoj stanovništva djelovala su i mnoga politička zbivanja i promjene (dva svjetska rata i sadašnji rat 1991/1992. godine, te uz njih vezana migracija), koja su upravo na vukovarskom području, zbog njegovog graničnog i važnog geoprometnog položaja bila česta i snažno su remetila mirnodopski razvoj stanovništva. Posljedice tih događaja izrazite su kako u prirodnom i mehaničkom kretanju populacije, tako i u promjenama mnogih populacijskih struktura (demografskih i socio-ekonomskih, etničkih, konfesionalnih i drugih).

Kretanje ukupnog broja stanovnika u vukovarskom kraju po naseljima, u razdoblju između prvog modernog popisa stanovništva u Hrvatskoj 1857. godine i posljednjeg, 1991. godine, prikazano je u tablicama br. 1. i 2. Podaci u tim tablicama međusobno su usporedivi, kako s obzirom na koncepciju popisivanja ukupnog broja stanovnika, tako i s obzirom na teritorij vukovarske općine⁴.

3

O vukovarskom vlastelinstvu koje je 1736. godine kupio Filip Karlo Eltz, nadbiskup u Mainzu, vidjeti: Sršen, S., Arhivska građa vukovarskog vlastelinstva, 1719-1945., *Arhivski Vjesnik*, 28/1985., Osijek.

4

Retrospektivni pregled ukupnog broja stanovnika za razdoblje 1857-1971. godine, po istoj popisnoj

Tablica 1. sadrži pregled kretanja ukupnog stanovništva u 33 naselja koja su postojala u tom kraju u razdoblju 1857-1991. godine, odnosno u godinama pojedinih popisa. Ali to ne znači da su naselja koja su pod određenim imenom postojala i u tablicu upisana, primjerice, 1857. godine, tada prvi put upisana. Mnoga od njih postojala su već otprije, pod istim toponimom (hrvatskim ili mađarskim)⁵. U toj su tablici pojedina naselja navedena kronološkim slijedom. Upisana su, naime, u pojedinoj popisnoj godini, bilo da su već otprije postojala ili su se tek pojavila, odnosno formirala kao samostalna naselja u razmatranom razdoblju, a nestaju iz tablice u onoj popisnoj godini kada su priključena drugom, redovito susjednom, većem naselju ili su već ranije napuštena, pa su nestala kao zasebna naselja⁶.

Demografsko-statistički sadržaj tablice br. 1 relevantan je s aspekta praćenja razvoja naseljenosti, odnosno pojave novih naselja, te nestanka starih naselja ili njihovih dijelova na vukovarskom području u razdoblju koje pratimo. (Vidjeti tablicu br. 1)

Tablica pokazuje da je u vukovarskom području u razdoblju između 1857. i 1991. godine bilo zabilježeno najviše 33 naselja. Već u popisima 1857, 1869. i 1880. godine postojalo je 28 naselja, što znači da u tim popisima pet naselja još nisu postojala kao samostalna. To su: Bokšić, Čelija, Gornjak, Jakobovac i Ovčar. Četiri od njih (osim Bokšića) prvi put su ubilježena u "Imenik naselja" u popisu stanovništva 1890. godine. Bile su to pustare vlastelinstva Eltz (Gornjak, Jakobovac, Ovčara i neke druge) naseljene pretežno bezemljašima, Mađarima rimokatoličke vjere, koji su se bavili stočarstvom. U razdoblju nakon drugog svjetskog rata, 1971. godine, Gornjak je priključen selu Negoslavci; u 1981. godini Novi Čakovci su priključeni selu Čakovci, a u 1991. godini Jakobovac i Ovčara priključeni su Grabovu. Tako je vukovarska općina 1991. godine imala samo 29 naselja. (Vidjeti kartu br. 2).

konceptiji, a svedeno na teritorij naselja iz popisa 1971. godine, izradio je za naselja u pojedinim općinama Hrvatske M. Korenčić u djelu *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971.*, knjiga 54., JAZU Zagreb, 1979. Držeći se istoga popisa naselja i istog načela svodenja broja naselja na stanje u posljednjem popisu, produžili smo seriju podataka o broju stanovnika naselja vukovarske općine na popisnu 1981. i 1991. godinu, a kao reprezentativan broj naselja uzeli smo broj iz popisa 1991.

5

Detaljne toponimijske i druge relevantne podatke o naseljima i pučanstvu toga kraja daju knjige: Pavičić, S., *Vukovska župa* (u razvitku svoga naselja od XVII. do XVIII. stoljeća), op. cit. Vidjeti također, Smičiklas, T., *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, Drugi dio, Spomenici o Slavoniji u XVII. vijeku (1640-1740.)*, Djela JAZU, II. dio, Zagreb, 1891. O prvom popisu stanovništva koji je Austrija provela nakon oslobođenja od Turaka 1698. godine, vrijedne ononimijske, toponimijske i demografske podatke daje knjiga Ive Mažurana, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*.

6

Tako su nestala mnoga prijašnja trgovišta vukovarskog područja – kao što su npr.: Mikula (kod Bogdanovaca), Vučji Dol (kod Vukovara), Sv. Lovro (Jugoistočno od Nijemaca), Janok (kod Iloka) i neka druga. (Vidjeti: Pavičić, S., Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji, op.cit., str.47).

Tablica 1

Broj naselja i stanovništva općine Vukovar po naseljima, u razdoblju 1857-1991. godine (prema razvoju naseljenosti)*

Naselje	Broj stanovnika prema popisu					
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.
1. Bapska	1090	1275	1256	1447	1504	1642
2. Berak	630	792	774	886	932	913
3. Bobota	1921	2083	1945	2211	2140	2194
4. Bogdanovci	614	690	716	786	808	77
15. Bokšić	–	–	–	–	–	–
6. Borovo**	1774	1996	1812	1977	2021	1929
7. Bršadin	610	668	712	808	869	941
8. Čakovci	525	896	864	930	924	838
9. Čelija	–	–	–	19	7	8
10. Gornjak	–	–	–	34	86	121
11. Grabovo	49	233	241	197	116	175
12. Ilok	3110	3776	3489	4288	4387	4856
13. Jakobovac	–	–	–	81	69	87
14. Klisa	5	51	71	129	118	115
15. Lipovača	40	85	152	189	197	201
16. Lovas	1020	1277	1235	1426	1443	1539
17. Ludvinci	4	26	52	85	37	71
18. Mikluševci	608	697	712	814	819	800
19. Mohovo	489	505	378	406	485	481
20. Negoslavci	893	1126	1069	1261	1340	1270
21. Novi Čakovci	15	–	60	72	59	57
22. Opatovac	635	819	837	921	959	968
23. Ovčara	–	–	–	51	136	133
24. Pačetin	826	916	988	1056	1109	1166
25. Petrovci	655	802	863	943	1054	1032
26. Sotin	1052	1318	1341	1390	1436	1369
27. Svinjarevci	500	610	691	760	726	771
28. Šarengrad	1265	1484	1424	1558	1489	1472
29. Tompojevci	500	671	685	688	664	701
30. Tovarnik	2003	2272	2047	2272	2390	2521
31. Trpinja	1561	1779	1715	1929	1975	2190
32. Vera	639	750	668	703	727	694
33. Vukovar	7070	8050	8741	9494	9719	10359
Ukupno	30103	35667	35538	39811	40745	42385

* Broj naselja prema administrativno-teritorijalnoj podjeli iz popisa 1971. godine (33 naselja).

** Borovo se odnosi na tzv. Borovo Selo.

Broj stanovnika prema popisu							
1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
1784	1752	1769	1784	1948	1944	1696	1624
843	892	813	902	980	954	887	926
2198	2324	1852	1855	1940	1959	1929	1881
805	753	752	820	939	907	1013	1113
–	–	177	203	243	224	218	234
1793	2066	2677	2869	5759	11301	13530	6442
998	1037	1004	1028	1257	1764	2100	1887
921	964	929	962	961	867	815	749
4	–	120	126	161	157	124	164
3	208	184	130	279	236	240	9
218	184	130	279	236	240	9	192
5475	5809	5361	5696	6193	6683	6783	6775
44	41	109	176	173	194	146	–
18	124	176	225	331	308	340	419
203	195	258	288	377	496	823	580
1689	1845	1999	2090	2078	1811	1687	1681
62	138	191	201	188	170	159	157
876	1010	966	989	859	769	758	673
479	449	360	178	465	465	385	344
1364	1550	1343	1342	1461	1795	1695	1682
30	–	–	61	139	67	27	–
987	961	681	797	760	640	562	550
147	113	236	170	184	190	105	–
1073	1110	896	878	983	973	922	851
1129	1269	1310	1307	1448	1399	1351	1289
1480	1527	1168	1277	1289	1286	1315	1324
760	810	851	838	917	956	760	765
1392	1448	1349	1622	1443	1357	1094	1005
781	813	767	782	768	662	537	510
2428	2502	1990	2279	2984	3049	2943	3001
2092	2169	1872	1858	1959	2198	2242	2171
660	772	608	640	610	595	600	561
10242	10862	17223	18705	23740	30222	33652	44639
42980	45697	50002	53261	63818	76602	81203	84169

Izvor: M. Korenčić, *Naselja i stanovništvo, 1857-1971*, knjiga 54, JAZU, Zagreb, 1979; za 1981. i 1991. – knjige popisa stanovništva 1981. i Dokumentacija popisa 1991. godine.

Tablica 2

Broj stanovnika općine Vukovar po naseljima u razdoblju 1857-1991. godine (broj naselja prema popisu 1991. godine)

Broj stanovnika prema popisu						
Naselje	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.
1. Bapska	1090	1275	1256	1447	1504	1642
2. Berak	630	792	774	886	932	913
3. Bobota	1921	2083	1945	2211	2140	2194
4. Bogdanovci	614	690	716	786	808	771
5. Bokšić	–	–	–	–	–	–
6. Borovo**	1774	1996	1812	1977	2021	1929
7. Bršadin	610	668	712	808	869	941
8. Čakovci ¹	540	896	924	1002	983	895
9. Čelija	–	–	–	19	7	8
10. Grabovo ²	49	233	241	329	321	395
11. Ilok	3110	3776	3489	4288	4387	4856
12. Klisa	5	51	71	129	118	115
13. Lipovača	40	85	152	189	197	201
14. Lovas	1020	1277	1235	1426	1443	1539
15. Ludvinci	4	26	52	85	37	71
16. Mikluševci	608	697	712	814	819	800
17. Mohovo	489	505	378	406	485	481
18. Negoslavci ³	893	1126	1069	1261	1340	1270
19. Opatovac	635	819	837	921	959	968
20. Pačetin	826	916	988	1056	1109	1166
21. Petrovci	655	802	863	943	1054	1032
22. Sotin	1052	1318	1341	1390	1436	1369
23. Svinjarevci	500	610	691	760	726	771
24. Šarengrad	1265	1484	1424	1558	1489	1472
25. Tompojevci	500	671	685	688	664	701
26. Tovarnik	2003	2272	2047	2272	2390	2521
27. Trpinja	1561	1779	1715	1929	1975	2190
28. Vera	639	750	668	703	727	694
29. Vukovar	7070	8050	8741	9494	9719	10359
Ukupno	30103	35667	35538	39811	40745	42385

¹ Naselje Čakovci uključuje naselje Novi Čakovci (koje je 1981. godine nestalo kao samostalno naselje)

² Naselje Grabovo uključuje naselja (pustare) Jakobovac i Ovčara (koja su nestala kao samostalna naselja 1981. godine)

³ Naselje Negoslavci uključuje Gornjak (koje je nestalo kao samostalno naselje 1971. godine)

* Broj stanovnika Borova je između 1981. i 1991. godine izrazito smanjen, zbog promjene teritorijalnog obuhvata ovog naselja koja je nastala između 1981. i 1991. godine, dok je istodobno broj stanovnika grada Vukovara 1991. prema 1981. godini povećan za isti iznos.

Broj stanovnika prema popisu							
1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
1784	1752	1769	1784	1948	1944	1696	1624
843	892	813	902	980	954	887	926
2198	2324	1852	1855	1940	1959	1929	1881
805	753	752	820	939	907	1013	1113
—	—	177	203	243	224	218	234
1793	2066	2677	2869	5759	11301	13530	6442*
998	1037	1004	1028	1257	1764	2100	1887
951	964	929	1023	1100	934	837	749
4	—	120	126	161	157	124	164
409	338	475	625	593	624	264	192
5475	5809	5361	5696	6193	6683	6783	6775
18	124	176	225	331	308	340	419
203	195	258	288	377	496	823	580
1689	1845	1999	2090	2078	1811	1687	1681
62	138	191	201	188	170	159	157
876	1010	966	989	859	769	758	673
479	449	360	178	465	465	385	344
1367	1758	1408	1376	1506	1795	1698	1682
987	961	681	797	760	640	562	550
1073	1110	896	878	983	973	922	851
1129	1269	1310	1307	1448	1399	1351	1289
1480	1527	1168	1277	1289	1286	1315	1324
760	810	851	838	917	956	760	765
1392	1448	1349	1622	1443	1357	1094	1005
781	813	767	782	768	662	537	510
2428	2502	1990	2279	2984	3049	2943	3001
2092	2169	1872	1858	1959	2198	2242	2171
660	772	608	640	610	595	600	561
10242	10862	17223	18705	23740	30222	33652	44639
42980	45697	50002	53261	63818	76602	81203	84169

Izvor: Za razdoblje 1857-1971. godine: M. Korenčić, *Naselja i stanovništvo, 1857-1971*, knjiga 54, JAZU, Zagreb, 1979, op. cit. za 1981. i 1991. publikacije popisa stanovništva 1981. i 1991. godine.

U cjelokupnom razdoblju između 1857. i 1991. godine kretanje ukupnog broja stanovnika u vukovarskom kraju (teritorij općine Vukovar iz 1991. godine) bilo je dosta neujednačeno, ali s izrazitom prosječnom tendencijom porasta, koji je osobito izražen nakon drugog svjetskog rata. Dinamika ukupnog broja stanovnika bila je primarno određena kretanjem broja stanovnika grada Vukovara kao županijskog/kotarskog, odnosno općinskog centra.

Za demografsku analizu u užem smislu statistički su signifikantni podaci o kretanju ukupnog broja stanovnika na vukovarskom području u razdoblju 1857-1991. godine, prema stanju iz posljednjeg popisa pučanstva od 1. travnja 1991. godine. Navedeno razdoblje dovoljno je dugo pa je moguće ustanoviti temeljne dugoročne posljedice u razvoju stanovništva toga područja. (Vidjeti tablicu br. 2)

U analizi brojčane dinamike pučanstva na tom području u cjelokupnom razmatranom razdoblju od 134 godine, izdiferencirala su se, s obzirom na tijek i intenzitet promjene broja stanovnika (porasta/smanjenja) u općini i u gradu Vukovaru, slijedeća četiri karakteristična međupopisna razdoblja: (a) razdoblje između 1857. i 1910. godine; (b) razdoblje između 1910. i 1931. godine; (c) razdoblje između 1931. i 1948. godine; (d) razdoblje između 1948. i 1991. godine.

Bitno obilježje kretanja stanovništva u vukovarskom kraju u razdoblju 1857-1910. godine čine jake oscilacije međupopisnih promjena broja stanovnika koje se kreću u rasponu od ukupno 18,6 % (između 1857. i 1869. godine) do smanjenja broja stanovnika od ukupno 0,4% (između popisa 1869. i 1880. godine).

U cjelokupnom razdoblju 1857-1910. godine, jedino razdoblje u kojem je zabilježeno smanjivanje broja stanovnika bilo je između popisa 1869. i 1880. godine, kada je kao i u susjednim područjima (Vinkovci, Županja, Osijek, Đakovo) povećan mortalitet. To je uslijedilo prvenstveno zbog epidemije crijevne zaraze koja je harala sedamdesetih godina prošlog stoljeća u širem podunavskom području (Katus, L., 1982)⁷.

Međupopisna razdoblja jačeg brojčanog porasta stanovništva u vukovarskom kraju istovremeno su etape pojačanog doseljavanja u Hrvatsku i Slavoniju iz "stranih zemalja", napose iz Ugarske i austrijskih zemalja. Tako je između 1857. i 1869. godine stanovništvo vukovarskog područja poraslo ukupno 18,6%, što je najveći međupopisni porast u razdoblju između 1857. i 1910. godine, a jedan od najvećih porasta u cjelokupnom razmatranom razdoblju (1857-1991. godine). Slijedeće međupopisno razdoblje znatnog porasta stanovništva ovoga kraja jest između 1880. i 1890. godine, u kojem je taj porast bio nešto malo slabiji nego u prethodnom, a iznosio je ukupno 12,1%. On je, kao i onaj prijašnji, bio uvjetovan relativno visokim prirodnim priraštajem stanovništva, ali i doseljavanjem na ovo područje.

Tijekom 19. stoljeća, a napose u njegovoj drugoj polovici, u vukovarski kraj pristiže veliki broj doseljenika različitih nacionalnosti, od kojih su neke u manjem ili većem broju već i prije tu živjele (Mađari, Nijemci)⁸. Doseljenici su pristizali iz

7

U ljeto 1866. godine Srbiju je zahvatila epidemija kolere koja se širila dunavskim područjem preko Zemuna i Beograda, pa je tada i vukovarski kraj bio zahvaćen tom epidemijom. (Vidjeti: Ivanić, Stevan Z., Kolera u Srbiji u XIX. veku, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture jugoslavenskog i balkanskog poluostrva, Beograd 1940)

bližih i daljih krajeva. Neke su nacionalne skupine selile izravno iz svoje domovine (uglavnom Ugarske i austrijskih zemalja) u vukovarsko područje, ali ih je većina doselila iz bližih krajeva, naročito iz južne Ugarske, tzv. bačko-banatska migracijska struja⁹. Temeljna karakteristika te migracije bila je njezina postupnost, tj. selidba u etapama. Mnogi od doseljenika na to područje selili su iz svoje domovine prvo u južnu Ugarsku, tj. u Vojvodinu, osobito u Bačku i Banat, a zatim preko Dunava u Srijem, u vukovarski kraj, dakle i u Vukovar. U toj migraciji najviše su doseljavali Nijemci, Mađari, Slovaci¹⁰, Rusini i Ukrajinci¹¹, koji su se naselili u pojedinim naseljima vukovarskog kraja (Nijemci i Mađari pretežno u Vukovaru i nekim okolnim selima, Slovaci najviše u Iloku, Rusini i Ukrajinci u selima Mikluševci i Petrovci).

Kako su Nijemci potkraj 19. i prvih desetljeća 20. stoljeća činili u Vukovaru po brojnosti drugu nacionalnu skupinu (iza Hrvata), valja o njima reći nešto više. Imajući na umu činjenicu da su Nijemci u Vukovaru i njegovoj okolici živjeli, istina u manjem broju, već odavno¹², treba naglasiti da je njihovo doseljavanje u jačoj mjeri otpočelo u 18. stoljeću, a nastavilo se tijekom cijelog 19. stoljeća. Naime, početkom 18. stoljeća Nijemci su naselili tzv. Novi Vukovar, koji je tada i nastao.

8

Herceg Koloman je 1231. godine u povelji kojom podjeljuje određene privilegije stanovnicima podgrađa Vukovara, naveo pored Slavena i Teutonca, Sase i Mađare.

9

Pavičić u svezi toga piše: "Sav taj svijet prodavao je svoju zemlju za skupe novce, a kupovao u Srijemu i dalje u Vukovaru jeftinu i bolju u mnogo većem obimu. Sa malo posjeda u Bačkoj i Banatu, postajao je kupac s ove strane Dunava, osrednji ili jači posjednik...Za toga se vremena naselilo u međurječju mnogo Nijemaca i Mađara, ali je iz Bačke i nešto iz Banata, prešao na to područje i velik broj Srba, koji su na njemu ojačali srpsko naselje". (Prema: Pavičić, Stjepan, *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, op. cit., str. 93).

10

Navodno je oko 1835. godine jedna grupa Slovaka doselila iz Trenčina (u Tatrama, u Slovačkoj) i to oko 200 obitelji, prvo u Vukovar, da bi zatim većina odselila u Ilok. (Prema: Belavić, Placido, *Crtice iz prošlosti Vukovara*, op. cit., str. 56). — No, koliko se zna, većina je Slovaka u vukovarski kraj došla iz Vojvodine (iz Banata i Bačke), a po vjeroispovijesti su pretežno bili evangelici (augšburške vjere), ali je među njima bio i manji broj katolika.

11

Rusini i Ukrajinci počeli su u većem broju doseljavati u taj kraj sredinom i tijekom druge polovice 18. stoljeća i u 19. stoljeću. Pretežno su pripadali "bačko-banatskoj migracijskoj struji" pa su, dakle, preko Vojvodine selili u Srijem i vukovarski kraj te dalje u Slavoniju. Došli su iz zapadne (zakarpatske) Ukrajine i to iz krajeva Bukovine, Verhovine i Galicije. (Detaljnije o tome: Laboš, F., *Istorija Rusinoh — Bačkej, Srimu i Slavoniji, 1745-1908.*, Savez Rusina i Ukrajinaca Hrvatske, Vukovar 1979; Također, Kostelnik, V., *Rusini u Srimu už u XIII. st.*, Nova Dumka br. 5/1973, Vukovar).

12

Detaljne podatke o naseljavanju Nijemaca (Donauschwaben) za Vukovar i okolice od 8. stoljeća pa sve do 19. stoljeća i nadalje, nalazimo u knjizi Schreckeisa, Hans: *WUKOWAR, alte Hauptstadt Sirmiens, DONAUSCHWABEN im Stadt und Umgebung*, Salzburg, 1990. Vrijedne podatke o obilježjima reprodukcije stanovništva (o vitalnim stopama, o dobnim strukturama i uopće o razvoju njemačkog stanovništva u Slavoniji i Srijemu) isti autor daje u knjizi, *Donauschwaben in Kroatien, Historisch-demographische Untersuchung*, Donauschwabische Beitrage Nr. 77, Salzburg, 1983.

Bili su to uglavnom obrtnici, industrijski i drugi radnici¹³. Ali najveće doseljavanje Nijemaca pada u razdoblje 1835-1850. godine kada je u Vukovar doselilo oko 300 seljačkih obitelji koje su se nastanile južno od starog gradskog centra, formirajući u Vukovaru njemački dio naselja, tzv. Švapsko brdo (Schwabenberg). Ti su se doseljenici bavili pretežno zemljoradnjom i bili su marljivi i imućni gospodari.

Tijekom zadnjeg desetljeća 19. stoljeća i prvog desetljeća 20. stoljeća, u vukovarskom se području očituje, u odnosu na ranija razdoblja, izrazito slabljenje populacijske dinamike, tj. usporavanje porasta stanovništva. U međupopisnom razdoblju 1890-1900. godine taj je porast iznosio ukupno 2,3%, a u razdoblju 1900-1910. godine 4,0%. To je prvenstveno bilo uvjetovano smanjivanjem doseljavanja, budući je rana tranzicijska podetapa u razvoju stanovništva u drugoj polovici 19. stoljeća u vukovarskom području bila još u tijeku i rezultirala svojim karakterističnim porastom prirodnog prirasta pučanstva zbog smanjivanja mortaliteta, dok je natalitet tada još uvijek bio stabilno visok (stopa iznad 40 živorođenih na 1000 stanovnika).

U gradu Vukovaru je u razdoblju između 1857. i 1910. godine izražena populacijska dinamika sa sličnim brojčanim oscilacijama po pojedinim međupopisnim razdobljima kao i u cijelom vukovarskom kraju, ali s različitim intenzitetom promjene u broju stanovnika u pojedinim razdobljima. Jedina bitna razlika između grada i cjelokupnog vukovarskog područja odnosi se na međupopisno razdoblje 1869-1880. godine, kada je na vukovarskom području broj stanovnika smanjen (u većini seoskih naselja i u lloku kao većem naselju), a u gradu Vukovaru je znatno povećan (ukupno 8,6%). Uz nastavak doseljavanja (naročito Nijemaca) na taj su porast djelovale nešto bolje zdravstvene i higijensko-sanitarne prilike u gradu, koje su u njemu smanjivale mortalitet u odnosu na seosku okolicu. Zanimljivo je konstatirati da i mnogi drugi veći gradovi istočne Slavonije (primjerice Osijek, Vinkovci, Đakovo), kao i Vukovar, nisu u tom međupopisnom razdoblju zabilježili smanjenje, već porast broja stanovnika, uglavnom iz istih razloga.

Analiza usporedne dinamike kretanja pučanstva grada Vukovara i vukovarskog kraja pokazuje da je stanovništvo Vukovara u 1910. u odnosu na 1857. godinu poraslo nešto brže nego stanovništvo toga kraja (46,5% prema 40,8%). Ali, po pojedinim međupopisnim razdobljima vidljive su velike razlike u intenzitetu porasta, pa i u smjeru nastalih promjena, između grada Vukovara i njegove okolice. To se naročito odnosi na razdoblje 1857-1869. godine i na razdoblje 1880-1890. godine, dok u razdoblju 1869-1880. godine postoji divergentno kretanje (tj. porast stanovništva u gradu, uz istodobno smanjenje u njegovoj okolini). U dva zadnja međupopisna razdoblja (između 1890-1900. godine, te 1900-1910. godine) te su razlike osjetno smanjene.

13

Vidjeti: von Taube, F., *Historische und Geographische Beschreibung...*, op. cit., (str. 64-65), te Pavičić, S., *Vukovska župa*, op. cit. str. 43.

Vrijedno je naglasiti da je Vukovar (tada sa statusom trgovišta)¹⁴ u razdobljima najvećeg populacijskog porasta u vukovarskom kraju imao relativno znatno manji porast. Stoga u tim razdobljima populacijska dinamika grada nije bila bitna odrednica populacijske dinamike vukovarskog područja. Tako je u međupopisnom razdoblju 1857-1869. godine, porast stanovništva u Vukovaru iznosio ukupno 8,6% prema 12,0% u vukovarskom području, što je primarno odraz diferencijalnog prirodnog kretanja stanovništva u Vukovaru i njegovoj okolici. Inače su gradovi u Srijemskoj županiji tada imali manju stopu nataliteta i prirodnog prirasta stanovništva u odnosu na okolna, pretežito ruralna naselja, pa je njihov porast žiteljstva bio znatno pod utjecajem doseljavanja. Ali, upravo činjenica da je u pojedinim međupopisnim razdobljima porast žiteljstva u gradu znatno zaostajao za porastom u njegovoj okolici, upozorava da doseljavanje stanovništva iz drugih krajeva i zemalja nije bilo usmjereno samo na Vukovar, već i na sela njegove agrarne okolice. Proces doseljavanja u seoska naselja vukovarskog kraja uz Dunav, prema Iloku i Tovarniku, bio je osjetan (doseljavanje poljoprivrednika u 18., a naročito u 19. stoljeću – Mađara, Nijemaca, Slovaka, Čeha, Rusina, Ukrajinaca i drugih). U to je vrijeme doseljavanje u Vukovar iz Ugarske i austrijskih zemalja često bilo (kao i u drugim dijelovima Kraljevine Hrvatske i Slavonije) uvjetovano zaposlenjem. Tako su primjerice na željeznici pretežno službovali Mađari, a mnoge upravne, financijske i druge stručne poslove obavljali su također doseljenici iz navedenih zemalja (Zoričić, M., 1896).

Sve to govori o privlačnosti ovoga kraja zbog povoljnog prometnog položaja na Dunavu, mogućnosti razvoja poljoprivrede, trgovine, obrtništva, itd., što je sve pružalo raznovrsne mogućnosti privređivanja i davalo realne izgleda za povoljne prilike života na ovom prostoru.

U drugom razmatranom razdoblju, između popisa 1910. i 1931. godine, koje obuhvaća i prvi svjetski rat, vukovarsko područje i dalje pokazuje tendenciju porasta pučanstva. Međutim, postoji signifikantna razlika u sklopu ukupnog razdoblja 1910-1931. godine između promjene u broju stanovnika u prvom međupopisnom razdoblju (1910-1921. godine) i u drugom (1921-1931. godine). U prvom je razdoblju izražen neznatan porast broja stanovnika (u gradu čak njihovo smanjenje), dok je u drugom izražen znatan porast broja stanovnika u vukovarskom području, uz njihov još veći porast u gradu Vukovaru.

U razdoblju 1910-1921. godine porast žiteljstva vukovarskog područja bio je neznatan. Njihov broj je porastao sa 42.385 na 42.980, tj. samo za 595 osoba (1,4%). Međutim, u gradu Vukovaru je istodobno broj stanovnika smanjen sa 10.359 na 10.242, ili ukupno za 117 osoba (1,1%)¹⁵. Na tako slab porast

14

Vukovar je dobio status grada tek 1919. godine.

15

U razdoblju 1910-1921. godine smanjenje broja stanovnika zabilježeno je u slijedećim seoskim naseljima. Od onih u istočnom dijelu općine, to su sela Berak, Negoslavci, Svinjarevci, a u

stanovništva u vukovarskom području, a naročito na njegovo smanjenje u Vukovaru, djelovali su, s jedne strane, čimbenici pasive demografske bilance, ali i neki čimbenici na strani njezine aktive. Od čimbenika/stavaka pasive, tj. onih koji su djelovali u smjeru smanjivanja porasta populacije u ovom kraju, važni su: gubici stanovništva u prvom svjetskom ratu, koji su s epidemijom tzv. španjolske gripe (1918. godine)¹⁶ povećali mortalitet. Istodobno je u smjeru smanjivanja stanovništva, osobito u Vukovaru, djelovala i emigracija. Nakon rata, a naročito nakon stvaranja Kraljevine SHS iz ovog je kraja, prvenstveno iz Vukovara, iselilo dosta Mađara, a u manjem broju iselili su se i Nijemci. To je u ovom stoljeću bio prvi veći eksodus stanovnika iz Vukovara. No po broju iseljenika taj je eksodus bio manji u odnosu na eksoduse koji su, kako ćemo vidjeti, uslijedili u kasnijim razdobljima. Mađari su, naime, bili uglavnom državni činovnici i to u različitim službama, osobito na željeznici, u tzv. dunavskoj plovidbi, u financijskim službama, u policiji (žandarmeriji) i drugim upravnim institucijama. Njihovo je iseljenje bilo uvjetovano prvenstveno političkim faktorima, jer je ishod prvog svjetskog rata, kako je poznato, bio za Mađare i Nijemce nepovoljan¹⁷. Vidi se, dakle, da su između 1910. i 1921. godine brojni faktori djelovali u smjeru povećanja ukupne demografske pasive prilikom formiranja demografske bilance Vukovara i vukovarskog kraja.

Istodobno je glavnu stavku aktive demografske bilance u ovom kraju u to vrijeme činila kolonizacija povezana uz agrarnu reformu koju je država povelala nakon rata. Odnosno, na iskazani porast ukupnog broja stanovnika ovoga kraja u razdoblju 1910-1931. godine djelovala je agrarna reforma i kolonizacija. U vrijeme stvaranja Kraljevine SHS 1918. godine, u sjevernim su područjima države (u koje spada i vukovarski kraj) bili još veliki feudalni posjedi. Ali, budući da su feudalni/kmetovski odnosi ovdje još ranije ukinuti, postojeći veleposjedi sve su više postajali posjedi s kapitalističkim privređivanjem. Taj je, dakle, proces na ovom području u vrijeme stvaranja prve Jugoslavije već bio u tijeku.

Budući da je jedan od temeljnih programskih ciljeva agrarne reforme iz 1918. godine bila eksproprijacija veleposjeda stranaca i podjela te zemlje domaćem stanovništvu (bezemljašima i onima s malo zemlje), subjekti te reforme bili su

sjeverozapadnom dijelu – Borovo, Ludvinci, Pačetin, Trpinja i Vera.

16

Epidemija španjolske gripe harala je u Vukovaru 1918. i znatno je na cijelom vukovarskom području povećala mortalitet (navodno je dnevno umiralo troje do četvero ljudi).

17

Približne podatke o tome možemo dobiti ako usporedimo broj Mađara i Nijemaca u popisu 1910. godine i 1921. godine. U gradu Vukovaru broj Mađara je u tom razdoblju smanjen sa 954 na 571 ili za 383 osobe (za 40,1%), a u vukovarskom području, sa 3784 na 3027 osoba (ili za 20,0%). Dakle, činjenica je da su tada pretežno iselili Mađari koji su živjeli u gradu, a koji su bili državni činovnici u raznim državnim i javnim službama. Njihov broj u selima nije bitno smanjen. U selu Čakovcima, gdje su Mađari imali 1910. godine apsolutnu većinu, ostao je gotovo isti, tj. u 1910. godini ih je tamo bilo 624, a u 1921. godini 628. To je isto bio slučaj i s Nijemcima, kojih je broj u gradu smanjen jače nego u selima. (Vidjeti: Dokumentaciju Zavoda za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb).

"dobrovoljci rata, mjesni agrarni interesenti, optanti-izbjeglice i drugi kolonisti" (Mirković, Mijo, 1968). S tim je u vezi i proces doseljavanja solunskih dobrovoljaca i kolonista u ovaj kraj, ali je istodobno zabilježeno i doseljavanje poljoprivrednika iz drugih zemalja, koji se nastavio sve do 1938. godine. (Horvat, Viktor, 1942)¹⁸. Od ukupnog broja korisnika reforme koja se provodila sve do 1931. godine, u agrarnom uredu u Vukovaru evidentirana su 3123 dobrovoljca (solunskih boraca), 414 kolonista, te 14.149 mjesnih interesanata pretežno srpske nacionalnosti (Šećerov, S., 1930). Istovremeno se u Vukovaru broj stanovnika smanjio sa 10.359 na 10.242 (1,1%) povezano, kako je već rečeno, uz iseljavanje Mađara, a nešto manje i Nijemaca nakon rata.

U međuratnom razdoblju, 1921-1931. godine, stanovništvo ovoga kraja zabilježilo je osjetno veći porast u odnosu na razdoblje 1910-1921. godine. Broj stanovnika porastao je sa 42.980 na 45.697 osoba, ili ukupno 6,3%. Istodobno je stanovništvo Vukovara nešto slabije poraslo (sa 10.242 na 10.862, tj. 6,0%). Bitna stavka tog porasta bilo je doseljavanje u ovaj kraj prvenstveno iz Srbije, a u znatno manjem broju i iz drugih zemalja (naročito iz Slovačke)¹⁹.

Sumarno slijedi da je u ukupnom razdoblju 1857-1921. godine odnos između porasta stanovništva Vukovara i vukovarskog kraja bio vrlo nestabilan. Naime, u mnogim međupopisnim razdobljima u sklopu tog razdoblja, stanovništvo vukovarskog područja raslo je brže nego stanovništvo Vukovara i vice versa. U međuratnom razdoblju (1921-1931. godine) porast stanovništva Vukovara dostigao je isti u vukovarskoj općini. Stoga upravo međuratno razdoblje čini prekretnicu u dotadašnjem varijabilnom odnosu između porasta stanovništva grada i njegove okolice, u smislu stabilizacije tendencije jačeg porasta stanovništva grada. Dakle, upravo je razdoblje 1921-1931. godine osnova početka bržeg razvoja industrije ovog kraja koje je uslijedilo tijekom tridesetih godina, a koja je bila koncentrirana u Vukovaru.

Pogledamo li dinamiku pučanstva po naseljima, pokazuje se da je izrazito najveći porast pučanstva u međuratnom razdoblju uzrokovan doseljavanjem nakon prvog svjetskog rata. Među naseljima vukovarskog područja najveći porast stanovništva, povezano upravo uz kolonizaciju između 1919. i 1938. godine, zabilježila su naselja Klisa (porast za gotovo 7 puta) i Ludvinci (za oko 2,2 puta); iza njih po intenzitetu porasta pučanstva (iako relativno znatno slabijem) slijede Negoslavci (porast za 28,6%) i Borovo (porast 15,5%). Nakon 1931. godine kolonizirana je i Lipovača²⁰.

18

Navodi se podatak da je između 1918. i 1938. godine u područje istočne Hrvatske doselilo 6400 seljačkih obitelji uglavnom iz Češke i Slovačke (Horvat, Viktor, *Suvremene nutarnje seobe i kretanja u Hrvatskoj – posljedice dinamike društvenih procesa*, Zagreb, 1942). A struktura stanovništva po nacionalnosti u naseljima istočno od Vukovara (naročito Ilok) pokazuje za 1900. i 1910. znatan udio Slovaka u ukupnom stanovništvu.

19

Vidjeti: Horvat, Viktor, *Suvremene nutarnje seobe i kretanja u Hrvatskoj*, op.cit. (prethodna bilješka).

U trećem razmatranom razdoblju, između 1931-1948. godine, tj. između zadnjeg popisa stanovništva prije drugog svjetskog rata i prvog popisa poslije rata, stanovništvo vukovarskog područja zabilježilo je, unatoč ratu, porast. Naime, prvi poslijeratni popis izvršen je 1948. godine, dakle nakon provedene agrarne kolonizacije (1945-1948. godine). Broj stanovnika na vukovarskom području porastao je sa 45.697 u 1931. na 50.002 u 1948. godini, tj. ukupno 4305 osoba, odnosno 9,4%. Taj je porast izraz brojčanog međuodnosa aktive i pasive demografske bilance ovoga kraja. Na strani pasive demografske bilance, kao njezina temeljna stavka, uz mortalitet izazvan gubicima ljudstva u drugom svjetskom ratu, pojavljuje se emigracija. Izračunato je da su gubici stanovništva u drugom svjetskom ratu u općini Vukovar iznosili 3750 osoba (Žerjavić, V., 1989).

Razdoblje 1931-1948. godine za vukovarsko je područje od naročito značenja stoga što su tada uslijedila daljnja stradanja i eksodusi stanovništva izazvani političkim čimbenicima. Iseljavanje je otpočelo, kako se to redovito događa u prilikama pred rat, prvo kao "tiho" iseljavanje i to već 1939. godine odlaskom Srbijanaca (doseljenih ovamo naročito tijekom tridesetih godina) i to prvenstveno iz Vukovara. Bili su to ponajviše činovnici u raznim upravnim, prosvjetnim i drugim službama koji su radili na nekadašnjim mjestima Mađara i Austrijanaca (iseljenih nakon prvog svjetskog rata). Njihovo je iseljavanje 1939. godine vezano uz političku i socio-psihološku situaciju nastankom Banovine Hrvatske (kada su joj pripojeni kotari Vukovar i Šid), a pred izbijanje drugog svjetskog rata. Nadalje, tijekom drugog svjetskog rata, naročito između 1941-1943. godine, kao odraz ekspanzije fašističke Hitlerove politike, iz Vukovara su prognani i stradali Židovi, stradali su mnogi Srbi, ali i Hrvati koji su stali na stranu antifašizma. To je, dakle, u ovom stoljeću bio drugi eksodus i stradanje stanovništva Vukovara i njegove okolice.

Treći veliki eksodus i stradanje pučanstva doživljava ovo područje nakon drugog svjetskog rata, kada su iz Vukovara i okolnih sela prvo "spontano" (u jesen 1944. godine), a u 1945. godini prisilno masovno iseljeni prvenstveno pripadnici njemačke nacionalne manjine²¹, a stradali su i iselili i drugi politički protivnici novonastalog režima, napose Hrvati (a među njima mnogi ugledni građani, intelektualci). U vukovarskom su kraju sela u kojima je bio pretežan ili znatan udio Nijemaca (Sotin, Berak, Lovas, Tompojevci, Tovarnik, Svinjarevci i neka druga) zbog njihovog iseljavanja doživjela veliku promjenu etničke strukture. Isto

20

Lužac, kao dio Vukovara, također je tada naseljen solunskim dobrovoljcima. Od naselja vinkovačkog područja tada su kolonizirana naselja Gaboš, Šodolovci, Silaš, Polača, Ada, Markušica i još neka manja naselja.

21

O iseljavanju Nijemaca nakon rata, o boravku u logorima i njihovim stradanjima piše detaljno Schreckels, H., *WUKOWAR-alte Hauptstadt Syrmiens, DONAUSCHWABEN in Stadt und Umgebung*, op. cit. (str. 146-179).

je doživio i Vukovar, u kojem je u popisu 1910. godine bilo oko 33% Nijemaca, a u popisu 1948. godine ostalo ih je samo 0,3%.

Prema tome, u razdoblju 1931-1948. godine pasiva demografske bilance Vukovara i njegove okolice sastojala se od slijedeće tri stavke: (a) normalan generacijski odljev stanovništva u staračku dob i s tim u vezi povećani mortalitet; (b) povećani mortalitet izazvan gubicima ljudstva u drugom svjetskom ratu; (c) iseljavanje stanovništva (prisilno ili spontano) neposredno prije drugog svjetskog rata, tijekom rata, a naročito potkraj rata i u poratnom razdoblju.

Nakon globalnog pregleda promjena u broju stanovnika za vukovarsko područje i za sam Vukovar, valja pogledati i promjene u broju stanovnika nastale u pojedinim naseljima (pretežno seoskim) u razdoblju 1931-1948. godine. Smanjivanje broja stanovnika 1948. u odnosu na 1931. godinu zabilježeno je u 17 naselja vukovarskog kraja²², uglavnom zbog ratnih gubitaka i spomenutog iseljavanja pojedinih etničkih grupa. Preostalih 13 naselja²³ je 1948. godine prema 1931. godini zabilježilo povećanje broja stanovnika, a među njima je najveći porast zabilježen u samom Vukovaru (sa 10.862 na 17.223 osobe, ili ukupno 6361, odnosno 58,6%). To je istodobno odraz ruralizacije grada, tj. doseljavanja iz okolnih sela u Vukovar, ali i doseljavanja s područja drugih općina Hrvatske (prvenstveno s Korduna, Banije, Like, zapadne Slavonije), zatim iz Bosne i Hercegovine, kao i iz nekih drugih krajeva bivše Jugoslavije, povezano uz tzv. drugu agrarnu kolonizaciju između 1945. i 1948. godine (Stipetić, Vladimir, 1954), koja su znatno izmijenila etničku strukturu vukovarskog kraja i samog Vukovara.

Po jačini porasta stanovništva u tom razdoblju iza Vukovara dolazi Grabovo (s porastom od 40,5%)²⁴, pa Lipovača (s porastom od 32,3%), te Borovo Selo (s porastom od 29,6%). U vezi s intenzivnim porastom stanovništva Grabova treba podsjetiti da su, prema administrativno-teritorijalnoj podjeli iz 1991. godine, pod imenom Grabovo uključena tri prije samostalna naselja (nekadašnje pustare vlastelinstva Eltz) i to: Grabovo, Jakobovac i Ovčara. U 1948. godini u odnosu na 1931, stanovništvo ova tri tada samostalna naselja pokazalo je promjene različitog smjera i intenziteta. Grabovo je smanjilo broj stanovnika sa 184 u 1931.

22

To su naselja: Berak, Bobota, Bogdanovci, Bršadin, Čakovci, Ilok, Mikluševci, Negoslavci, Mohovo, Opatovac, Pačetin, Sotin, Šarengrad, Tompojevci, Tovarnik, Trpinja, Vera. Među njima broj stanovnika 1948. u odnosu na 1931. g. najjače je smanjen (do 20 i više posto) u naseljima Opatovac (29,1%), Sotin (23,5%), Tovarnik (20,5%) i Bobota (20,4%). (Vidjeti detaljno podatke u tablici br. 2)

23

Dva naselja (Bokšić i Čelija) upisana su ponovo tek 1948. godine, pa stoga za 1931. godinu nije mogla biti dana usporedba. Bokšić i Čelija su kolonizirani pretežno tijekom drugog svjetskog rata i neposredno nakon rata.

24

Vidjeti tablicu br. 1 u kojoj su dani podaci o broju stanovnika za sva tri naselja koja ulaze u Grabovo odvojeno, kao i tablicu br. 2 u kojoj su ti podaci dani ukupno za naselje Grabovo (prema njegovom obuhvatu u popisu 1991. godine).

na 130 u 1948. godini; Jakobovac je povećao broj stanovnika gotovo 2,7 puta (sa 41 na 109), a Ovčara je također povećala broj stanovnika i to sa 113 na 236 (dakle više nego 2,5 puta). Nadalje, iskazani porast stanovništva u Lipovači i Borovu, rezultat je razvoja tvornice "Bata", kasnije kombinata gume i obuće "Borovo", odnosno doseljavanja u ta dva sela.

U četvrtom razmatranom razdoblju, tj. nakon drugog svjetskog rata, između 1948. i 1991. godine, broj stanovnika u općini Vukovar ima pojačanu tendenciju porasta. Između 1948. i 1991. godine broj stanovnika općine porastao je sa 50.002 na 84.189 stanovnika, dakle ukupno 34.187 osoba, ili 68,4%. Prateći populacijsku dinamiku ovog područja po pojedinim međupopisnim razdobljima u okviru ukupnog poslijeratnog razdoblja (1948-1991.godine) proizlazi da je stanovništvo, prosječno uzevši, intenzivnije raslo između 1948. i 1971. godine, tako da je u dva međupopisna razdoblja (1953-1961. godine i 1961-1971. godine) zabilježilo svoje najveće stope ukupnog porasta u cjelokupnom 134-godišnjem razdoblju razmatranja (1857-1991. godine)²⁵. Tako je broj stanovnika između 1953-1961. godine porastao ukupno 19,8%, a između 1961-1971. godine ukupno 20,0%. Nakon 1971. godine populacijska dinamika u vukovarskom području, kao i u cijeloj Hrvatskoj, osjetno slabi, uz izrazito usporavanje tempa gospodarskog razvoja, te uz proces zapošljavanja naših građana u inozemstvu. Porast stanovništva u razdoblju 1971-1981. godine iznosio je u ovoj općini ukupno 6,0%, a u zadnjem međupopisnom razdoblju (1981-1991. godine) iznosio je samo 3,7%.

Porast stanovništva Vukovara, s obzirom na udio njegovog stanovništva u ukupnom broju stanovnika općine, bitno je odredio populacijsku dinamiku vukovarske općine u ukupnom razdoblju nakon drugog svjetskog rata. Ali, valja imati na umu da je jak porast stanovništva zabilježilo i Borovo (140,6% 1991. prema 1948. godini), no taj porast ima, s obzirom na malen udio stanovništva Borova u ukupnom stanovništvu općine, osjetno manju težinu nego porast Vukovara za ukupnu populacijsku dinamiku općine. Vukovar pokazuje između 1948. i 1991. godine porast stanovništva sa 17.223 na 44.639 (tj. ukupno 159,2%)²⁶. Međutim, brojčano povećanje stanovništva grada u tom razdoblju nije bilo linearno. Kao i u vukovarskoj općini, i u Vukovaru je izražena jasna diferencijacija u intenzitetu tog porasta između razdoblja 1948-1971. godine,

25

Detaljnije o tome, Wertheimer, Alica, Karakteristike naseljenosti općine Vukovar 1961. godine, *Ekonomski pregled* br. 3-5/1964, Zagreb.

26

Prilikom popisa 1991. godine proširene su teritorijalne granice grada Vukovara zbog proširenja područja grada povezano uz veliko doseljavanje radne snage. Te se granice od 1957. nisu mijenjale. Tako je u popisu 1991. godine gradu Vukovaru priključeno šest "popisnih krugova" koji su u popisu 1981. godine bili dio Borova (s ukupno 6975 stanovnika). Također Vukovaru je priključen manji dio naselja Bršadin, Lipovača i Trpinja. Ako sada broj stanovnika Vukovara svedemo na teritorijalne granice grada iz 1981. godine, tada bi njegov broj stanovnika 1991. bio manji i iznosio bi oko 37.640 stanovnika, a ukupni porast između 1948. i 1991. godine iznosio bi oko 119%.

kada je porast po međupopisnim razdobljima bio rastući, te razdoblja 1971-1991. godine kada izrazito slabi.

U prvom navedenom podrazdoblju poslijeratnog razdoblja, tj. između 1948. i 1971. godine, stanovništvo Vukovara ubrzano je raslo i to iznad razine prosječnog porasta za općinu kao cjelinu. Ta konstatacija vrijedi i za razdoblje 1971-1991. godine. Otud i navedeni zaključak da je dinamika porasta stanovništva općine Vukovar u cjelokupnom poslijeratnom razdoblju bila bitno određena porastom stanovništva u gradu Vukovaru.

Gledano po pojedinim međupopisnim razdobljima, u okviru navedenog podrazdoblja (1948-1971) stanovništvo Vukovara je raslo kako slijedi: između 1948. i 1953. godine poraslo je ukupno 8,6%, između 1953. i 1961. godine ukupno 26,9%, a između 1961. i 1971. godine ukupno 27,3%. U zadnja dva međupopisna razdoblja porast stanovništva Vukovara prosječno slabi: između 1971. i 1981. godine iznosio je ukupno 11,3%, a između 1981. i 1991. godine ponovo izrazito jača, tako da iznosi ukupno 32,7%. Međutim, valja napomenuti da je tako jak porast (od 32,7%), koji je inače najveći populacijski porast Vukovara zabilježen u jednom međupopisnom desetljeću u ukupnom 134-godišnjem razdoblju našeg razmatranja, uslijedio (uz ostalo) i zbog već spomenutog proširenja teritorija grada 1991. prema 1981. godini.

Kao urbana jezgra općine, Vukovar je u poslijeratnom razdoblju osjetno povećao i stupanj koncentracije stanovništva. Dok je u razdoblju 1857-1931. godine taj stupanj ostao gotovo nepromijenjen i kretao se oko 24%, 1948. godine u Vukovaru je živjelo 34,4% stanovništva općine, a 1991. godine 53,0% njenog stanovništva²⁷.

Prateći dinamiku porasta stanovništva općine Vukovar u poslijeratnom razdoblju po naseljima, pokazuje se da su uz Vukovar najbrže rasla naselja u blizini grada, odnosno kombinata "Borovo", koji je u cijelom poslijeratnom razdoblju bio najveći industrijski objekt i gravitacijski centar zapošljavanja. Iza Vukovara, najveći porast stanovništva između 1948. i 1991. godine zabilježen je u selima: Borovo, Klisa, Lipovača, Bršadin. Među zaposlenima iz ovih naselja najveći je broj radnika, dnevnih migranata dolazio u kombinat "Borovo", a nešto manje u "Vuteks", "Vupik" i neka druga poduzeća. Iz Klise, naselja u blizini Osijeka, znatan je broj dnevnih migranata bio zaposlen u industrijskim objektima Osijeka, a iz naselja u okolici Iloka, u iločkim poduzećima "Iteksu", "Zvijezdi" i drugima.

Iz svega rečenog proizlazi da je veliko značenje za ukupnu populacijsku dinamiku općine Vukovar imao kombinat "Borovo" kao industrijski div koji je u cijelom poslijeratnom razdoblju industrijalizacije bio izrazito privlačno mjesto za zapošljavanje i doseljavanje stanovništva. Međutim, u međupopisnom razdoblju 1981-1991. godine, dakle u zadnjem međupopisnom desetljeću, izraženo je osjetno usporavanje porasta stanovništva u gotovo svim naseljima općine.

27

Ako bismo teritorij grada iz 1991. godine sveli na onaj iz 1981. godine, taj bi stupanj koncentracije stanovništva u Vukovaru bio nešto manji (iznosio bi oko 44,7%).

Naime, sedamdesetih godina smanjena je važnost kombinata "Borovo" (što je otpočelo već nakon 1974. godine) povezano sa smanjenjem obujma ukupne proizvodnje, sužavanjem njezinog asortimana, gubitka mnogih tržišta za njegove proizvode. Sve se to odrazilo na jako povećanje nezaposlenosti u Vukovaru i Borovu, kao i u cijeloj općini, a samim time i na usporavanje doseljavanja, a povećanje odseljavanja s ovog područja²⁸. Iz izrazito imigracijskog područja između 1948. i 1971. godine, općina Vukovar već nakon 1971. godine, a naročito nakon 1981. godine, postepeno prerasta u emigracijsko područje.

I konačno, nakon popisa koji je proveden 1. travnja 1991. godine, Vukovar je u vezi s velikosrpskom ratnom agresijom na Hrvatsku pretrpio najteža razaranja u svojoj povijesti, a u mjesecu studenom 1991. godine i kasnije Vukovar i njegova okolica doživjeli su svoj četvrti, najveći i najtragičniji eksodus i stradanje pučanstva u ovom stoljeću. Riječ je masovnom progonu stanovnika grada Vukovara i okolnih sela nesrpske nacionalnosti – Hrvata, Rusina, Ukrajinaca, Mađara, Čeha, Slovaka, ali i manjeg broja onih Srba koji nisu stali na stranu agresora. Cilj te prisilne migracije, progonstva u pravom značenju te riječi, bilo je stvaranje etnički "čistog" područja na kojem bi živjelo samo srpsko pučanstvo. Međutim, etnička slika Vukovara i njegove okolice utvrđena popisom 1991. godine, neposredno pred spomenutu agresiju, trajno je svjedočanstvo o stvarnoj etničkoj/narodnosnoj strukturi stanovništva Vukovara i njegove okolice. Većinsko stanovništvo u vukovarskoj općini i u gradu Vukovaru bilo je 1991. godine, kao i prije, hrvatsko i drugo nesrpsko stanovništvo. U 1991. godini Hrvati su činili 43,8% ukupnog stanovništva općine, a 47,2% ukupnog stanovništva Vukovara. Istodobno je ostalo nesrpsko pučanstvo činilo 11,6% ukupnog stanovništva općine, te 10,7% ukupnog pučanstva grada. "Jugoslaveni" su u općini imali udio od 7,2%, a u gradu 9,8%. Srbi su činili 37,4% stanovništva općine, a 32,3% ukupnog stanovništva grada. Prema tome, i ako izuzmemo "Jugoslavene" (među kojima ima i Hrvata i Srba), pokazuje se da je ukupno nesrpsko pučanstvo vukovarske općine činilo 55,4%, a u Vukovaru 57,9% ukupnog stanovništva.

LITERATURA

Belavić, Placido, *Crtice iz prošlosti Vukovara*, Vukovar, 1927.

Horvat, Viktor, *Suvremene nutarnje seobe i kretanja u Hrvatskoj – posljedice dinamike društvenih procesa*, Zagreb, 1942.

Ivanić, Z. Stevan, Koleru u Srbiji u XIX veku, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture jugoslavenskog i balkanskog poluostrva*, Beograd, 1940.

²⁸

Vidjeti o tome detaljnije: *Općina Vukovar – Društveno-ekonomski razvoj od 1966. do 2000. godine*, Zavod za društveno planiranje i statistiku općine Vukovar, Vukovar, 1985.

- Katus, L., Die Probleme des demographischen Übergangs in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg, u knjizi *Demographie, Bevölkerung und Agrarstatistik*, Budapest, 1982.
- Klaić, Nada, *Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku*, Vukovar, 1983.
- Korenčić, Mirko, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, knjiga 54, JAZU, Zagreb, 1979.
- Laboš, F., *Istorija Rusinoh – Bačkej, Srimu i Slavoniji, 1745-1908*, Vukovar, 1979.
- Mažuran, Ive, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, Osijek, 1988.
- Pavičić, Stjepan, *Vukovska župa (u razvitku svoga naselja od XIII do XVIII stoljeća)*, I Dio, JAZU, knjiga 1, Zagreb, 1940.
- Pavičić, Stjepan, *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, Djela JAZU, knjiga 47, Zagreb, 1953.
- Mirković, Mijo, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb, 1968.
- Schrekeise, Hanz, *WUKOWAR-alte Hauptstadt Syrmiens*, Salzburg, 1990.
- Smičklas, Tade, *Dvjestagodišnjica oslobođenja Slavonije, Drugi dio, Spomenici o Slavoniji u XVIII vijeku (1640-1740)*, Djela JAZU, II dio, Zagreb, 1891.
- Sršen, Stjepan, Arhivska građa vukovarskog vlastelinstva, 1719-1945, *Arhivski Vjesnik*, sv. 28/1985, Osijek.
- Stipetić, Vladimir, *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945-1948*, RAD br. 300, JAZU, Zagreb, 1955.
- Šećerov, Stevan, *Iz naše agrarne politike, 1919-1929*, Beograd, 1930.
- Taube, von F., *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und Herzogtums Syrmien*, Leipzig, 1777.
- Wertheimer, Alica, Karakteristike naseljenosti općine Vukovar 1961. godine, *Ekonomski pregled* br. 3-5/1964, Zagreb.
- Zavod za društveno planiranje i statistiku općine Vukovar, *Društveno-ekonomski razvoj od 1966. do 2000. godine*, Općina Vukovar, Vukovar, 1985.
- Žerjavić, V., *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989.

150 YEARS OF NUMERICAL DEVELOPMENT OF THE VUKOVAR-TOWN AND GREATER AREA POPULATION

Alica Wertheimer-Baletić

Faculty of Economy, Zagreb

Analysis of the numerical development of the population in the Vukovar area, i.e. the municipality of Vukovar, as the easternmost part of the Croatian Republic in the period 1857-1991, indicates that its determinants were complex and under simultaneous greater or lesser influence of certain specific factors in each of the four mentioned intercensus periods. Vukovar's important geographic position (especially for traffic) on the Danube, as well as the natural riches of this area, determined the role of migration in the overall change (increase/decrease) of this region's number of inhabitants. Vukovar and the surrounding villages have experienced immigration of extensive proportions in certain intercensus periods, which was, especially in the second half of the 19th century, multinational in character. Immigration in the period after the First and Second world wars manifested itself through two agricultural colonizations. It should be stressed that in connection to its geo-traffic position, political factors (the two world wars and the 1991/92 Greater-Serbian armed aggression against Croatia) considerably influenced population figures, so that the town of Vukovar experienced four exoduses of its inhabitants in this century alone, selectively, according to national membership, out of which the largest in number but also the most brutal was the exodus of Croatian and other non-Serbian nationalities (the Hungarians, Ruthenians, Ukrainians, Slovaks, Czechs and others) after the occupation of Vukovar by the Yugoslav Army and Chetniks.

EINEINHALBES JAHRHUNDERT IN DER BEVÖLKERUNG DER STADT VUKOVAR UND SEINES GEBIETS

Alica Wertheimer-Baletić

Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät, Zagreb

Eine analytische Betrachtung der Bevölkerungsbewegung auf dem Gebiet von Vukovar bzw. der Gemeinde Vukovar, als des wietesten Ostgebiets der Republik Kroatien, im Zeitraum vom 1857-1991 zeugt davon, dass die Richtlinien der Bevölkerungsbewegung kompliziert und unter dem gleichzeitigen grösseren oder kleineren Einfluss von einzelnen spezifischen Faktoren im einzelnen von den vier angeführten Zeiträumen zwischen Volkszählungen waren. Die wichtige geographische Lage, vor allem sowohl die Verkehrslage der Stadt Vukovar an der Donau als auch die Naturschätze dieses Gebiets haben die Rolle der Migration in der Gesamtbevölkerungsbewegung (Zunahme/Abnahme der Bevölkerungszahl) dieses Gebiets bestimmt. Vukovar und seine umliegenden Ortschaften waren mit der Einwanderung in den einzelnen Zeiträumen zwischen den Volkszählungen in grossem Ausmass konfrontiert. Sie hatte besonders in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts multinationale Merkmale. Die Einwanderung wurde im Zeitraum nach dem ersten und zweiten Weltkrieg auch durch zwei Agrarkolonisationen durchgeführt. Es soll hervorgehoben werden, dass auf die Bevölkerungsbewegung dieses Gebiets, die mit seiner Verkehrslage verbunden ist, die politischen Faktoren (zwei Weltkriege und die grossserbische Kriegsaggression auf Kroatien 1991/92) einen erheblichen Einfluss ausgeübt haben, so dass die Stadt Vukovar nur in diesem Jahrhundert vier Mal den Exodus seiner Einwohner erlebt hat, und zwar selektiv und nach der Volksangehörigkeit. Davon war die Vertreibung der kroatischen und anderen nichtserbischen Bevölkerung (Ungarn, Russinen, Ukrainer, Tschechen, Slovaken und anderer) nach der Besetzung Vukovars von der jugoslawischen Armee und den Tschetniks am grössten aber auch am brutalsten.